

Поглинуті колокутою

КУПИТИ

Жила собі в Ляшках Мурованих, що на Львівщині, гонорова донька маґната Єжи Мнішха Маріанна (1588–1614) і нічого не відала про сусідню Московію. Але доля привела на її поріг загадкового чоловіка, який назвав себе царевичем Дмитрієм Углицьким (?–27 травня 1606) і затяг її у вир подій. Ляшки Муровані, а за ними Самбір і Львів перетворились на штаби підготовки до походу на Москву. Лише 11 місяців терпіли московити на престолі свого найкращого царя, а стративши, постаралися знищити навіть сліди його реформ. Росія могла би бути зовсім іншою... Маріанна Мнішховна (за російськими джерелами Марина Мнішек) – перша московська імператриця, удова двох Лжедмитріїв, коханка козацького отамана Івана Заруцького, мати спадкоємця престолу, суперниця короля Речі Посполитої Зигмунда III Вази – була закатована московитами у 26 років. «Матінко Божа, хіба не просила вона іншої долі? Але відповіддю завжди було: «Маріанно, тримай спину!» Тримала. Жоден ураган її не зігнув, окрім власного. Бо завжди була собою — викликом іншим. Плоттю і кров'ю своєї землі, свого часу. Була поворотним моментом історії. І якщо історія не повернула — даруйте, нащадки, не вона в тому винна».

Лана ПЕРЛУЛАЙНЕН

Magistra
Vitae

ПОГЛИНУТІ КОЛОКУТОЮ

Серія «Magistra vitae»

Випуск IX

Лана ПЕРЛУАЙНЕН

ПОГЛИНУТІ КОЛОКУТОЮ

роман у двох частинах

ТЕРНОПІЛЬ
БОГДАН

Серію «Magistra vitae» засновано 2016 року

В дизайні обкладинки використані картини
Йоганна Крістіана Олендорфа.

Перлулайнен Л.

Поглинуті колокутою : роман у 2-х ч. / Л. Перлулайнен. — Тернопіль : Навчальна книга —
Богдан, 2019. — 384 с. — (Серія «Magistra vitae». Випуск IX.).

ISBN 978-966-10-7551-0

Жила собі в Ляшках Мурованих, що на Львівщині, гонорова донька магната Єжи Мнішха Маріанна (1588–1614) і нічого не відала про сусідню Московію. Але доля привела на її поріг загадкового чоловіка, який назвав себе царевичем Дмитрієм Углицьким (?–27 травня 1606) і затяг її у вир подій. Ляшки Муровані, а за ними Самбір і Львів перетворились на штаби підготовки до походу на Москву. Лише 11 місяців терпіли московити на престолі свого найкращого царя, а стративши, постаралися знищити навіть сліди його реформ. Росія могла би бути зовсім іншою...

Маріанна Мнішховна (за російськими джерелами Марина Мнішек) — перша московська імператриця, удова двох Лжедмитріїв, коханка козацького отамана Івана Заруцького, мати спадкоємця престолу, суперниця короля Речі Посполитої Зигмунда III Вази — була закатована московитами у 26 років.

«Матінко Божа, хіба не просила вона іншої долі? Але відповіддю завжди було: «Маріанно, тримай спину!» Тримала. Жоден ураган її не зігнув, окрім власного. Бо завжди була собою — викликом іншим. Плоттю і кров'ю своєї землі, свого часу. Була поворотним моментом історії. І якщо історія не повернула — даруйте, нащадки, не вона в тому винна».

Охороняється законом про авторське право.

*Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

Навчальна книга — Богдан,
просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002,

тел./факс (0352)52-06-07; 52-19-66; 52-05-48

office@bohdan-books.com *www.bohdan-books.com*

Збут: (0352) 43-00-46, (067) 3504817

Книга поштою: тел.: (0352) 51-11-41, (067) 3501870,

mail@bohdan-books.com

тел.: (044) 296-89-56; (095) 808-32-79, nk-bogdan@ukr.net

НЕРІДНИЙ ЦАР

Частина I

ВОСКРЕСЛИЙ ІЗ МЕРТВИХ

1

На світанку в понеділок другого тижня Великого посту року 7110 від створення світу¹ московський кремль через Фролівську² браму виплюнув трьох ченців. Вітер, що безладно вештався порожньою Пожарною³ площею, стрибнув їм на плечі й облизав лиця хуртовиною. Найстарший замахнувся посохом, але не відігнав її — лише роздратував. Дихнула вона раз, дихнула другий — і не стало ні Лобного місця попереду, ні торгових рядів зліва, ні собору Покровина-рву справа, ані кремлівського муру позаду. Ченці насунули башлики, пригнулись і один за одним зникли в заметілі.

Москва щойно прокинулась, але злізати з печі не поспішала. Перевернулась із боку на бік, глянула в підсліпувате віконце: мете? — мете! Дай, подумала, ще полежу... хоча храми вже правили службу першої денної години⁴, і підмайстри ковальської слободи розпалили в горнилах вогонь.

— Тьху, чорт! — почулося з хуртовини. І трохи згодом: — Прости, Господи!

— Чого лаєшся, Гри'шко? Гріх!

— Перечепився я... Щось тут...

— Чекай, от нехай я палицею... та ніби...

— Їй-бо, мрець, братчики!

— Ну, відмучився... Мабуть, за Борисковою копієчкою прийшов... Упокой, Господи, душу його!

Москва щойно прокинулась і ще не встигла зібрати нічні трупи. Зазвичай їх звозили на кладовище і скидали одразу за воротами, бо не було охочих довбати мерзлу землю для чужих мерців. Тут своїх поховати б...

Не щастило Борисові⁵. Хитрістю й інтригами, Бога і чорта залучивши, видерся на московський престол — і що? Корона на голові, скіпетр із державою в руках, трон під... ну, тим самим місцем, — а спокою як не було, так і нема. Велика Московія, клопітно нею правити. З чотирьох боків вороги сунуть: як не зі сходу — так з півдня, як не з

півночі — так із заходу. А коли на околицях спокійно — обов'язково чи заколот, чи пожежа, чи от, маєш, — неврожай... Люди цілими селами знялися з обжитих місць і шукають, де краще. Не до ситости вже — аби вижити. А воно скрізь голодно. От і тягнуться до столиці, на уклін до царя-батюшки, залишаючи по дорозі горбики могил... Борис повелів роздавати нужденним з казни милостиню. Але люди йшли і йшли, не було їм кінця, і *оскудела рука дающая...*

— Зважай, Гри'шко, погана то прикмета. Наче дорогу мрець нам заступив — через мерця дорога-то. Назад би нам, поки не помітили, га?

— У прикмети поганські віриш, Божа ти людино! — озвався названий Гришком. — А ми от помолимося і направо підемо, через мерця не переступаючи.

— Та воно-то так, але краще би повернутись. Та ще й мете...

Григорій схопив ченця за грудки — тепер вони стояли по різні боки трупа лицем до лица — і прошипів:

— Ні, мені вертатися зась. І вам зі мною теж. Бо як мене не знайдуть — з вас питатимуть.

— А ми й не знаємо нічого, — намагався вирватись той. — Ми'сько, ти чув щось? І я не чув... Де Гришка? Нема Гришки. Пішов собі десь, не доповів нікому...

— Як ніздрі вирвуть, очі виколють, руки-ноги повідрубують, — ще й не те згадаєш, — пообіцяв Григорій. — Старий ти вже, Варламку. Тому і смерти не боїшся, що розум твій зсохся. А от Ми'ська молодий, жити хоче. Хочеш жити, Ми'сько?

— Хочу...

— Тоді вперед! А хуртовину нам у поміч Бог послав: сліди вже за годину замете. Нехай тоді шукають у лісі дрімучому та степу широкому...

Григорій відштовхнув Варлама і не оглядаючись вирушив до Москви-ріки. Мисаїл з Варламом пішли слідом. І впала за ними снігова завіса.

Розвиднилось, вітер ущух, але сніг іще падав густо. Втікачі сиділи на снізі задом наперед, закутані у ведмежі шкури. Віз на зимовому ходу⁶

тягла гніда приземкувата кобила. Грузнучи в снігу, сумною покірною чередою плентались назустріч виснажені люди. Візниця крутив батоном над головою і покрикував:

— Гей! Пó-бережись! Побережи'-ись!

Люди байдуже відступали в замети, а потім так само байдуже брели далі. Раптом якась баба з гурту відчайдушно кинулась до возу і вчепилася ззаду однією рукою, бо другою тулила до себе згорток. У згортку, певно, дитина: дітей так пригортають... мертва вже... Баба замотана, засніжена, тільки очі сині кричать — ніби з замету... Хто мав серце, той почув. Візниця ж не розгубився: врізав по руці батоном — баба й відчепилася. Впала — й лежала б так до весни, бо навіть і не помітив ніхто. Снігом би замело, потім полозами утрамбувалося — і лише сани підстрибували б, та ямщики чортихались... У Григорія все це швидко пронеслось перед очима, і він вдарив візника ліктем:

— Ану стій, вовчаро!

Той щиро здивувався:

— Чого? Ну, тпрр-ру!..

Коняка стала. Григорій не встиг скочити, як віз оточили. Лізли тупо і вперто. Візниця заходився розганяти жебраків батоном.

— Вони в кожухах, їм не болять! — пояснив.

Люди падали, борсались у снігу, повзли, молили: дай-й-й! Дай! — вимагали, — бо самі візьмемо, як не даси. І світили очима — недобро, голодно, по-вовчому... Варлам з Мисаїлом затягли Григорія назад. Він задубілими руками смикав мотузку на торбині, не міг розв'язати — лише заплутував, поспішаючи, — розірвав зубами, вийняв монастирську хлібину. Ламав її, кришив, а лице заливали сльози. І тяглися зусібіч руки: хліба, хліба, хліба-а-а! Але ж не був Христом, та й хлібів у Божого Сина було аж сім...

І знову їхали мовчки. Григорій сумними очима проводжав ходоків — аж до самої Москви, до царських палат. Мисаїл спав. Варлам спочатку бухтів, що от, мовляв, спокусила декого гординя, розкидаються тут хлібчиком, Христа зі себе вдають, прости Господи, а потім своїм із ними ділися... Але й він затих, отримавши від Григорія штовхана. Візниця розбивав батоном замети то справа, то зліва, цмокав, н-нокав,

лаявся і відганяв людей криками. Іноді зупиняв конячку, пропускаючи зустрічні сани й вози, але таких було мало.

Нарешті сніг увесь випав. Дорога теж спорожніла. Призахідне сонце червоним колобком котилось понад лісом. Візниця притулився спиною до спини Григорія і щось чи співав, чи бурмотів собі під ніс, аби не заснути. Прокашлявся, сказав голосно:

— Тож одразу за цим ліском і монастир буде. Там і станемо на нічліг⁷.

Йому не відповіли. Трохи помовчавши, візниця знову заговорив:

— І в монастирях, знати, голодно, що з Москви аж у Болхів тікаєте?

— Ми — Божі люди, нам про земне дбати гріх, — озвався Григорій. — Переходимо з монастиря в монастир з Божою поміччю, молимося скрізь, служби правимо.

— На прощу ми, по святих місцях. До печер Київських — там, кажуть, багато братчиків душі свої спасли, — похвалився Мисаїл, позіхаючи зі сну. — А звідти до Єрусалима, де Бога нашого розіп'яли.

Григорій під пологом сильно пнув його ногою — той тільки зойкнув.

— А, то так, то хороша справа, — погодився візниця. — Тільки неспокійно зараз. Люди злі, голодні. Обкрадуть, значиться, — і шукай вітра в полі.

— Що в нас украдеш? Рясу з підрясником, торбу жебрачу та хрест святий? — озвався Варлам. — Та і хто Божих людей образить?

— А не скажи, не скажи! Хто вас у темряві, значиться, розбере: Божі чи не Божі? Попервах вб'ють, а тоді вже рясу побачать — як одяг зніматимуть... А ще скоморохи нині гуляють, бісівське плем'я. У них теперка, вважай, заробітку нема ніякого: ні весіль, ні празників, до хати не запрошують, хліба не дають. І торби, і пуза порожні. Кому їхні побрехеньки, значиться, треба, коли діти від голоду мруть! Мовчіть краще, що монахи. Скажете — тільки гірше розлютяться. Ду-ууже вони попів не люблять. Скуштували вже лиха від вашого брата!

— Ну-ну! Говори — та не заговорюйся! — прикрикнув Григорій. — Якого такого лиха?

— Та я хіба що! Так їм і треба, безбожникам, неробам! Тільки те і знають, що по струнах бренькать, сороміцькі пісні горлать та скоромним у піст черева напихать!

— Де ж вони скоромне в піст беруть?! Самі ж і спокушаєте...

— Та я ніколи в життю ні не запросив їх, ні не пригостив, слава тобі, Господи! Виродки вони поганські!.. Не-е! Ми піст поважаємо, Бога нашого боїмося! — злякався той.

І знову йому не відповіли. А візниця довго ще тряс головою і бурмотів собі під ніс: «Як можна! Та щоби я... та ми... Свят-свят-свят!..»

Нарешті замовк і він. Смеркло. Ялини з обох боків дороги простягали мохнаті лапи — ніби хотіли з'єднати половинки лісу. Одна за одною заглядали в лісовий колодязь цікаві зірки й бачили на дні втомлену коняку, запряжену в підводу з чотирма сідоками. Коняка брела повільно, і візниця її не підганяв — певно, жалів годувальницю. А над усім цим висіла прозора морозяна тиша.

2

Раптом зліва із замету, обсипавши з гілок сніг, з криком вирвався великий птах і завис над дорогою. Здригнулись ченці, здригнувся візниця, вигукнув: «Вовки!» — і почав шмагати кобилу. А вона ж мала лише одну кінську силу, та й ту вже розміняла по дорозі, — рвонула бідолаха вправо, рвонула вліво і знеможено впала на коліна. Скочив візниця — і за дишло тягнув, і віжки смикав:

— Чуєш, вставай, заразо! Вставай! Манько! Кому кажу?! Манюсько! Ну вставай же, Господи Боже ж ти мій!

Коняка задрижала від напруги, але тільки голову підвести спромоглася. Візниця впав на коліна і небо в морду кулаком врізав:

— За що?!

Здригнулось небо, обсипало його сніговою заначкою. І Манька випросталась раптом, встала, хитаючись, на непевні ноги. Візниця обійняв її, притулився до морди щокую, а коли ліз назад у підводу, витирав рукавицею мокре лице...

Але то були не вовки. Тишу легко, як ніж масло, розрізав голос ріжка.

— Скоморохи! — видихнув візниця, хрестячись.

Розбійники розділились. Один одразу пішов до Маньки, взяв за вузду, поплескав по шиї, потріпав гриву, нахилився до самої морди і щось

прошепотів. І вона, зрадниця, взяла губами гостинець з чужої долоні і вже жувала, скосивши оком на хазяїна. Чоловік зо п'ять тим часом штурмували підводу. Решта — з рогом, дзвіночками, брязкальцями, барабаном — дзвеніли, дуділи, барабанили, пританцьовуючи.

— Гей, люди добрі, на печі хорообрі! — вигукнув один.

— А в темному лісі й зайця боїссі! — підхопив другий.

— Заспіваю: тринки, тринки, ти заграй, моя волинко, відпочинь, моя дубинко. Скільки бражки б не пили' — а п'яни'ми не були, — стрибав із бубном третій.

— З Божого дзбана напувайте п'яних, з Божого корита нагодуйте ситих! — вимагав четвертий.

Мисаїл з переляку зарився в сіно й обхопив голову руками. Візниця сидів, як пам'ятник самому собі. Варлам негнучкими пальцями витяг із пазухи хрест і, тримаючи його в кулаку перед собою, намагався підвестись, але від старости й довгого сидіння ноги заніміли — упав назад на сіно. Гукнув:

— Хреста на вас нема, чорти погані! Монахи ми, на прощу йдемо!

— А-а! Монахи бідні годували злидні, та й пішли до Спаса продавати ряси, — відповіли йому дискантом.

— Нині відпускаєши з печі мене, раба свого, в кабак по вино, по мед і по пиво з амінем і миро-о-ом! — додали солідним басом.

А Григорій уже стояв, і в його правиці виблискувала шабля.

— Ото монах — Господній страх! — здивувались скоморохи. — Душу спасе — голову знесе! А нам помирать — що дрова рубать, нам піп — свиня, нам зірки — рідня, а дружка та свашка — сокирка та плашка.

Махнув Григорій шаблею — скоморохи, які на віз лізли, тільки голови пригнули. А той, що біля Маньки був, глянув на нього та як заволає:

— Юшка! Юрію Богдановичу, ти?

— Хто це? — опустил шаблю Григорій. Найшустріший бандит з цього скористався, стрибнув, обхопив його за ноги, смикнув — і от Григорій вже лежав на своїх попутниках, а шабля безладно і безпомічно різала повітря.

— Стій, не займай! — крикнув той, що біля Маньки. — Мирон я, конюший Романових — разом у Микитовичів служили!

Григорія відпустили, але він ще не ховав шаблю — сидів і вдивлявся в темряву. Мирон підійшов:

— Ну? Впізнаєш?

— Мирон Іванович?

— Був колись, а тепер — просто Миронка Веселой.

— Так і я ж тепер — диякон Григорій...

Обійнялись. Сіли на сіні поруч.

— Куди їдете?

— В Болхів. За ліском монастир, там заночуємо, а зранку знову в дорогу.

Мирон присвиснув:

— Знаю я той монастир, до нього бадьорому зайцю пів ночі стрибати, а шкапа ваша хіба вранці пришкандибає. Нема чого квапитись, не втече: на місці застанете. А на нічліг прошу до нас. — Гей, Фтюрько! — гукнув він. — Чуєш, повертай конячку, вези до хати.

Названий Фтюрьком відібрав у візниці віжки, скочив на Маньку і завернув її в замет ліворуч від дороги, на просіку. Мирон сидів на повозці, решта бандитів попереду притоптували сніг і допомагали Маньці — хто словом, а хто й воза тягнув. Візниця плентався позаду.

— Ну, — притишив голос Мирон, — розповідай, Юшко... отець Григорій, як у диякони потрапив!

Григорій оглянувся — перелякані товариші лежали, зарившись у сіно, — і відповів так само тихо:

— Та що розповідати... Ти ж у Романових був, коли їх в'язати прийшли? Ну, а я — у Черкаських⁸...

...Боярські московські двори нагадували фортеці в мініатюрі: Годунову не вірили. Кожен боярин мав свого воєводу, тримав у дворі озброєних стрільців, а у вежах по периметру чергували вартіві. 15 жовтня 7108 року проти ночі Юрій обійшов подвір'я, призначив вартівих і ліг спати. Але сон не йшов. Різна маячня лізла в голову. Тільки-но заплющить очі — бачить вогонь, стрілянину і кров. Вогонь просочується у шпарини паркану, вилизує двір, стає на задні лапи, кидається на стодолу, мимохідь обсмаливши порожні бочки, заповзає на галерею... А на галереї він, Юшка, метушиться. Води, води — в морду звіру плеснути! Води! — кричить Юшка. І ніхто не чує, бо тільки трупи довкола. А трупи, може, і чують, але поворухнутись не

можуть. А вогонь уже танцює біля Юшкових ніг, в очі Юшкові дивиться, гіпнотизує... Коли раптом трясє за плече вартовий:

— Богдановичу, ну Богдановичу же! Вставайте! До Микитовичів прийшли! Стріляють!

І точно, стріляли. Юрій скочив і ще не встиг одягнутись, як ходором заходили ворота. Глянув у бік Романівського двору — а там аж до площі Пожар вся Варварка⁹ у факелах... Гукнув Борису Келбулатовичу¹⁰, підняв своїх стрільців — але що та жменька проти такої навали! Боронились, поки могли, а коли боярина з бояринєю повели і челядь почали в'язати, вихопив у першого-ліпшого факел, ткнув тим факелом у морду йому і розчинився серед царських прихвостнів — хто там у темряві розбере: де свої, де чужі...

Тільки-но з натовпу на Варварці вибрався — подався до Семейки Єфим'єва¹¹. А той почухався, вислухавши, та й каже:

— Не чужий ти мені, Юшко, але жінку й діти маю. До ранку перебудеш, а там іди собі з Богом від Москви подалі. До матері йди. Або краще в монастирі якомусь заховайся. Либонь, пошукають-пошукають та й заспокояться: подумают, що загинув чи помер десь дорогою. А там, Бог дасть...

Так Юрій і зробив: подався в Галич¹². Але там уже пильнували. І знову дивом з-під носа втік — лісом, лісом — до найближчого монастиря. А найближчим був Железнобірський Івано-Предтеченський. Там і постригся. Ох і нудно ж було після столичного життя в провінційному монастирі — хоч у петлю лізь! Не витримав: з монастиря в монастир переходячи, знову в Москву прийшов...

— А мій дід — чернець у Чудівському. Ти, може, чув: Єлізарій Матвійович Отреп'єв, Замятня.

— Знаю Замятню... Так він — Отреп'єв? Твій дід? Не знав...

— Хіба я сам знав?! І мати, і вуйки, і навіть Семейка Єфим'єв мовчали — ніби змовились. Може, я Замятню раніше й бачив, та не знав, що то — дід мій... Мати про нього сказали тільки тепер, коли я, ховаючись, як останній негідник, вночі до них у вікно постукав... Не спали, чекали вже, бо приходили Борискові пси, питались за мною... Сиділи в темряві, вони за руку мене тримали, а вдосвіта перехрестили й виштовхали через задні двері... Тої ночі багато чого я дізнався. Батько мій круту дідову вдачу успадкував. Дід слово, а батько йому —

два. Дід два — батько чотири. А слів забракне — кулаки завжди при собі. Сварились-сварились, а одного разу до того досварились, що дід від батька відмовився. Мовляв, було в мене двоє синів, а тепер лише одного маю. Не син ти мені віднині, мовляв. Ну, інший бовкнув би таке зозла та й забув назавтра. А цей — як відрізав: до самої батькової смерти бачити його не хотів і на похорон не прийшов. Мати лишилися з двома недоростками на руках, просили допомогти, так старий і не відповів навіть... Довгенько я вагався — але що мав робити? Прийшов: так, мовляв, і так, приймай внука блудного. Старий подивився: «Подібний, — каже. — Якщо не тільки лицем у нього вдався — копняками прожenu». І почав мене питати зі Святого Письма. Я відповідаю, а старий, бачу, тішиться. Ну, словом, прийняв. Просив за мене через бідність мою і сирітство протопопа Богородицького Євфимія, а той уже архімандриту Пафнутію Чудівському кланявся... Взяли мене в Чудівський монастир до діда в келію. А що я до книжного письма охочий і почерк гарний маю, то скоро забрав мене Пафнутій до себе келійником. Переписував йому святі книги. А там уже сам Іов мене помітив — і от я в патріарших палатах дияконом. Листи йому писав, складав житія святих... А ти?

— А що я, — зітхнув Мирон. — То ти, отче Григорію, цілу кар'єру за рік подужав... А я... живий, як бачиш, тільки рука от... — Мирон зняв рукавицю з лівої руки — а кисти й нема на руці, сама кукса. — Відрубали руку разом із шаблею.

— Добре, хоч не праву...

— Мені ліва — що тобі права... Лівша я, шуліка, — забув?.. Ну і скажи тепер, куди мені з такою міткою? Тікав від Борисових бандитів та й прибився до бандитів вільних...

3

У скомороському таборі посеред розчищеної площадки палала ватра. Справа лежали дрова, зліва стояла низька хатина в сніговому каптурі, біля неї був прив'язаний олень зі саньми.

Варлам перехрестився, сплюнув через ліве плече, але промовчав. Кому ж охота на бісівському вогнищі смажитись? Зжеруть з голоду і не

вдавляться.

Проте їсти їх ніхто не збирався — навпаки, нагодували залишками кабанятини. Тільки хліба не було, довелось Мисаїлу діставати свій.

Стіни тісної кошари зсередини були завішані шкурами — вовчими, лисячими, навіть ведмежими. Шкури лежали і поверх товстого шару глиці на підлозі. Посередині в кам'яній жаровні горів вогонь. Варлам за звичкою перехрестився, заходячи, але ікони жодної не побачив. Поцілував хрест, який і досі в кулаку тримав, підстилку помацав і потроху ліг — спочатку став на коліна, потім примостився, спираючись на руку, поклав під голову торбину з хлібом і довго ще про себе молився лежачи, щоби простив йому Господь Бог щойно набуті гріхи... Загасили вогонь і вляглися покотом, тулячись один до одного. Манька в темряві рила копитом підстилку — вибирала листя з-поміж глиці. Потім і вона затихла.

Юрій з Мироном залишились біля вогнища. Дивились на вогонь, мовчали. Мирон підкидав гілки, вогонь спочатку злизував хвою, пускав іскри, які підхоплював дим і підіймав над верхів'ями ялин; потім і самі гілки червоніли, вигинались, розсипались — і тоді Мирон підкидав нові. Юрія загіпнотизував танець вогню. Скакали червоні коні з золотими гривами, а на тих конях скакали чорні вершники, і летіли сині дротики, і шибались фіолетові мечі...

— Який тепер з мене конюший... От, до скоморохів прибився... Кажуть: розбійники!.. — гірко видихнув, як схлипнув, Мирон. — Ми нікого не вбили. Беремо тільки необхідне, коли нічого не вполюємо. А так — звірини повен ліс. Хліба от нема зовсім... Слухай, а ти, часом, не знаєш, хто на Романових доніс?

— Як не знати? Все дізнався. Скарбник ваш, Бартенєв-Другий. Ніхто його навіть не питав — сам пішов і виказав: мовляв, чар-зілля набрали і разом з відьмами й чорнокнижниками хочуть царя зі світу звести. Пішли трусити — знайшли в пивниці мішок з якимись корінцями-травами — мабуть, сам же Бартенєв і підкинув... За Івана Грозного його би першого закатували, а цей милістю царською нагородив...

— Якщо стріну — живим не втече!

— Ще стрінемо... Крім Романових і Черкаських взяли Шестунових, Репніних, Карпових, Сицьких... Всіх заслали — кого куди... А слуг катували, особливо романовських... Ніхто гріха на душу не взяв, не

обмовив, Царство їм Небесне!.. — Юрій перехрестився. — Вважай, пощастило нам з тобою, що живі...

— Живі... А далі що? Бандитом в лісі подихати? Ну, ти-то прилаштувався, слава Богу!

— Впізнали мене, Миронко... Той самий Бартенєв. Тікаю я. Та й не до серця мені монастирське життя... — глухо озвався Юрій. — Що у в'язниці, що в монастирі — однаково. Та якби ж хоч самі ченці по-божеськи жили, а то і людям брешуть, і Богу. Дурні, пияки, ненажери...

Мирон не мав, що заперечити. Зорі, скаламутивши небо, висіли над самою галявиною, найбільш цікаві спустилися нижче, обсіли гілки ялин, а деякі навіть легковажно стрибали у вогнище і повертались на небо разом з іскрами.

— Пам'ятаєш позатамтой рік, святки... я тоді ще у Романових був... — продовжував Юрій.

— Це коли всі Микитовичі зібрались? Ну, як не пам'ятати! Останні святки, вважай!

— А старицю ту — чи відьму? — Марицею ніби звали...

— Ту, що сказала, ніби в домі двоє майбутніх царів нараз?

...Вони напівжартома гадали, хто ж ті двоє. Веселились. Випадало ніби, що Федір Микитович і син його Михаїл. А потім відьма наказала води із зорями з ополонки принести і в чорну миску налити. Всі по черзі дивились — хто що побачить, — а вона після кожного воду міняла...

— Так, Дар'їцею її звали, тепер точно згадав. Прийшла здалеку, всіх сполохала, переночувала і далі пішла.

— Мені тоді примарилось, ніби сиджу на коні, а в коня роги оленячі, — згадав Мирон. — Я ще сміявся, аж воно он як обернулось... Оленя тепер запрягаємо.

— А знаєш, що я побачив?

— Звідки...

— Лице побачив жіноче — як зараз пам'ятаю: волосся чорне перлинами перевите, очі чорні горять, а сама в білому, і вбрана дивно якось, не по-нашому. А потім себе поруч з нею побачив, — Юрій оглянувся довкола, нахилився і прошептав: — У короні.

Мирон відсахнувся, потім так само прошептав:

— Та ти що?! Виходить, вона про тебе — про царя — говорила-то?

— Ну, виходить, що так.

— Не розумію нічого...

— А що тут розуміти? Федора Микитовича в монахи постригли, йому тепер царем не бути. А Михайло малий ще... Ти про смерть царевича Дмитрія чув?

— Хто ж не чув... Он Фтюрка наш про царевича складно співає — жалісно так.

— А якщо не загинув він, а врятувався з Божою поміччю? Якщо іншого замість нього вбили? Підмінили, коли спати клали? Розумієш?

— Ну... так...

— А якщо той врятований царевич — я?

— Ти?!

Мирон вирячився на Григорія — чи він Юшкою був, чи Дмитрієм? — а в того в очах кривавий вогонь стрибав, і страшно стало Миронові. Провів уцілілою рукою в повітрі — ніби стіну між собою і тим — ким? — спорудив:

— Жартуєш...

— Які жарти... Мене Іов і в палати царські, і в думу брав. Там я на і блазнів надивився, і дурнів наслухався... П'ють, жеруть, від пихи ледве не лускають. І не знають нічого — і вчитись не хочуть. Аби собі загребти побільше... А Бориска той — ну от скажи: хто він, звідки?

— Ну так... цар...

— Цар... І це ти́ говориш?! Либонь, не гірше за мене знаєш, як він у царі-то вибився... А я — галицький дворянин! Мені Романови рідня: мати моя, Пелагея Йосипівна, уроджена Шестова, — двоюрідна племінниця Ксенії Іванівни, дружини Федора Микитовича. А батько мій походить з Литви, від Владислава Каща з Нілка Нелідзевського, герба Правдзіц, і прізвище наше родинне — Нелідови¹³. Мої предки ще Дмитрію Донському служили! А Борискових за стіл би з собою не посадили!

Юрієві очі сипали іскри.

— Чи збожеволів ти?

Юрій нахилився і мовив:

— Вуйків моїх з Углича знаєш? Так от: вони мені все розказали — і як царевича за Борисковим наказом вбили, і як місто на криваве місиво

перетворили. Навіть дзвін церковний — за те, що народ скликав — і той засудили! Мудро, правда?! То хто ж із нас божевільний?.. Заспокойся: я ще з глузду не з'їхав. Розумій так, що воскрес у мені Дмитрій-царевич, аби я Великоруське князівство врятував! Розумій — і мовчи. Не час іще. А коли час настане, назвусь царевичем Дмитрієм, дивом спасеним.

Миронові стало жарко. Звільнив шию, покрутив головою, подумав.

— Кордон хочеш перейти? — спитав.

— Так. Підмоги в Сигізмунда і козаків проситиму.

— Ой, складно... Авантюжник ти...

— Не без того. Ідеш зі мною?

— Йду! — Мирон довго не роздумував.

Юрій відкинувся і перехрестився, потім обняв Мирона:

— Іншої відповіді й не чекав. Одягнемо тебе монахом¹⁴ і підемо. Монах Леонід. Тільки мовчи поки що.

— Монахом... Он ти чому казав: добре, що не праву...

— Так. Побачили б обрубок — сказали би: Бог покарав, хреста від тебе не приймає, молитви чути не хоче.

— І так побачать, що я життя монастирського не знаю, не вмію нічого.

— Ти, головне, мовчи! Ніби обітницю мовчання дав. Якось викрутимось! Зараз я своїх підніму, та й поїдемо, поки ці твої... братчики сплять.

— Та ти їх не остерігайся: і на дибі не здадуть!

— На дибі, може, і не здадуть, а як маєток і службу при дворі пообіцяють? Береженого і Бог береже... А знаєш, розбуди-но Фтюрьку: про царевича хочу послухати. Так не видасть?

— От тобі хрест! — Мирон перехрестився і пірнув у хату-кошару.

За кілька хвилин повернувся, тягнучи за руку Фтюрьку з гусями. Фтюрька обережно поклав інструмент на колоду, вмився снігом, висушив руки над вогнем, потім так само обережно взяв гуслі, сів, пробіг пальцями по струнах і завмер. Лице його виразно питало: «Ну?».

— Про царевича давай! — підказав Мирон.

І вдарив Фтюрька по струнах.

— Ой, не вихор крутить долиною,

Не трава-кови́ла до́лу клони́ться,
То оре́л ле́тить по не́бу сиво́му,
На Москву-рі́ку погляда́ючи,
На Москву-рі́ку погляда́ючи,
На пала́ти її́ бі́лока́мінні,
На зе́лені са́ди, на хре́сти свя́ті,
На пала́ц зо́лотий мі́ста сто́льного.

То не лю́та змія́ підні́малася,
Підні́мався со́бака — бу́латний ні́ж.
Не на во́ду впа́в, не на зе́млю ві́н,
А ца́ревичу в бі́лі грудо́ньки,
Ой, ца́ревичу в бі́лі грудо́ньки,
Та ца́ревичу ж то́му Дми́трію.
Ой, уби́ли ж Дми́тра-ца́ревича,
Та́ж уби́ли його́ в мі́сті У́гличі,
В то́му У́гличі та́ й на і́грищі.

А як в то́му до́мі в те́мну ніче́ньку
Ко́ршак зве́в гні́здо з ко́ршачата́ми!
А оре́л ото́й — то ца́ревич на́ш,
Ну а ко́ршак то́й — Го́дунов Бо́рис,
Що, уби́вши Дми́тра, сі́в на ца́рство са́м.
Сі́в на ца́рство са́м, ца́рювати ста́в,
Ца́рюва́в Бо́рис ро́ків рі́вно сі́м.

Ой, не ви́хор кру́тить до́линою,
Не трава-кови́ла до́лу клони́ться,
То і́де ца́рю грі́зний Бо́жий гні́в,
Бо́жий гні́в за Ру́сь право́славну́ю.
Ой, за на́шу Ру́сь право́славну́ю,
І за́гине ко́ршак в гні́зді сво́їм,
Його́ пух пі́де по не́бу синьо́му,
Поте́че його́ кро́в по Москві-рі́ці...

Слова, уціливши прямо в серце, ще не досягли голови, останній звук
іще блукав між ялинами, а Юрій уже схопив Фтюрьку за рукав:

— «Царював Борис рівно років сім!»... Мироне, ти чув? Три... три з половиною вже царює... Фтюрко, звідки пісня ця? Хто тебе її навчив?

— Та вже й не пам'ятаю, ваша-сть. Ми, скоморохи, як зустрінемося, один одному пісні співаємо, переймаємо, що на душу ляже...

— А тобі точно так, точно тими словами співали?

— Ай, ваша-сть! Слів багато — на всіх вистачить. Нащо ж, яко дятел, одне й те саме довбати? Пісня — вона ніби птах небесний: летить собі, вільна: кому сама на плече сяде, а до кого й калачем не заманиш. Там крилом махне — порох підійме, там — перо впустить. І вже не та. Іншим разом і не впізнаєш пісню ту, коли вдруге зустрінешся.

— А про сім років? Сам вигадав, зізнавайся?!

— Ні, ваша-сть, як можна? Як до пісні своє додавати? Хіба птах полетить, коли на нього каміння навішаєш?!

— Фтюрко! Заплутав зовсім... Кажі: про сім років чув ти? Саме сім?

— Не знаю я, чи ви — монахи, ваша-сть. Здається мені, що бояри ви перевдягнені. Але от вам хрест святий, — Фтюрка склав два пальці й поважно перехрестився, — що було сім років. Саме сім.

— А до тебе не міг змінити хтось?

— Ніхто не міг. Може, і не зрозуміти вашій-сті, але скоморохи свою честь мають. Ми — люди вільні. Раз зогрішиш — і пісні тебе обминатимуть. І тоді — хоч живцем помирай. Це ті, які для царських вух співають, у золото вбираються, себе і царя більше, ніж пісню, шанують. А ця пісня їм не далася і не дасться, слава Богу! — він ще раз перехрестився. — Як було сім — так і є сім, вірно кажу вашій-сті.

— Скажи ще... а чи не знаєш ти того, хто сам пісні вигадує?

— Хто ж їх вигадує... Кажу ж, що самі прилітають, так не слухають мене ваша-сть...

— Що, і до тебе прилітають?

— Ну, буває...

— А ця?

— Та де ж мені такого великого птаха вигодувати, сили мені такої мати-земля не дала! — Фтюрка підвівся, відійшов до ялини, відлив не поспішаючи, повернувся і знову взяв гуслі: — Я більше так, балуюсь, приказки-примовки коротенькі говорю:

*Підслухав глухий,
підгледів сліпий:
безсракий на лавку сів,
безротий оладку з'їв,
безрукий млинці покрав —
голому в пазуху склав,
безногий на пожежу побіг,
безголосий побачив — і в крик...*

— Складно в тебе виходить, — похвалив Юрій.

— Ти нам зуби не замовляй, — сказав Мирон, — як могло бути сім років, коли ще тільки три минуло? Хто може наперед знати?

— Пісня — вона все знає.

От і посперечайся з ним...

4

— **Н**у? Чого мовчиш, ваше високопреподобіє!? Кажи: що я мушу царю говорити? Що я Борисові скажу, голова твоя дубова?!

— Не знаю, ваша святосте... — прошепотів архімандрит.

— Не знаєш... Не знаєш, де твій чернець подівся? Мені доповідали, що монахи твої по всій Москві шастають. Може, до дівок пішов чи замерз п'яний десь під парканом?

Пафнутій підвів голову і вимовив тихо, але твердо:

— Григорій в патріарших палатах житія писав — патріарх його і пильнувати мусив.

— Що?! Як смієш ти! — Іов, який рвучко бігав по світлиці¹⁵, раптом зупинився, знесилено впав на лавку і затулив лице долонями. — Світла голова! За місяць три житія вигадав і переписав так, що любо-дорого подивитись... Що ж ти душу мою виймаєш! Цар — сам цар, розумієш? — зауважив: перед вікнами царських палат не монастир, мовляв, а кубло розпусти! Бога, мовляв, не бояться, на всеношній сплять, скоромне в піст їдять, до дівок у слободи бігають... Ну скажи мені, де Григорій? Де цей сучий син?!

— Не знаю, владико...

— У Замятні, в діда його, питав?

— Як не питати... Питав. Пішов, каже, нікого не попередив. Може, ще повернеться. А до того, раніше, чув він, як Гришка монахів засуджував. От просто словами вашої святости: блуд, каже, блуд і безвір'я. До схимників треба йти, щоб душу врятувати...

— Світла голова!.. Так і скажу царю, що Григорій схиму прийняв, пішов у дикі краї подалі від людей, бо диявол столицею спокушає...

На тому й порішили.

Цар погано спав цієї ночі: тільки-но засне, як давно знайомі кошмари йдуть плетеницею один за одним. Іван Грозний приходить — сам кощавий, безумні очі вирячені — і руки до голови Борисової тягне, ніби корону зняти хоче... А ще руда лисиця. Підкрадається нечутно, двічі голову Борисову обходить, обнюхує, чхає, потім сідає на груди, дивиться на стелю — не на Бориса — і посміхається... Душать царя ті кошмари, мучать, з боку на бік перевертають, вигинають, підкидають на ложі. Схлипує він, стогне, а Ванька, зараза, навіть вухом не веде, хоча мусив би сон царів пильнувати... Борис давно вже наказав свічку на ніч не гасити, але від світла того невірного тільки гірше: по стінах, по стелі тіні блукають, вистрибують з кутів, з-під ложа виповзають...

Отак крутився Борис, крутився, нарешті кошмари пішли, отримавши кожен своє, і Борис провалився в сон без сновидінь. А над ранок — новий кошмар: примарилось, ніби в шибці віконній лице царевича Дмитрія. Цар уві сні розуміє, що бути того не може: царевич мертвий давно, вікно високо над землею та ще й завішане, — а прокинутись, аби відхреститися хрестом святим, не може ніяк... Царевич шкіриться, білками незрячих очей крутить... і раптом крізь шибку я-ак стрибне всередину! І йде від нього по горниці запах гнилизни, і бачить Борис, що не царевич то, а вовк, тільки замість вовчої голови в нього царевичева. А вовк поволі наближається, сліди його на килимі червоним горять; наступає на сплячого Ваньку-заразу і стрибає на царське ложе. І вже над самим лицем Борисовим — царевичеве лице: синє, з розпухлими губами. Дивиться він білками очей просто Борисові в очі, і через них ніби життя Борисове висмоктує. Тіні бавляться, накладаються, схрещуються, і здається, ніби царевичева жахлива маска ще й міни виробляє: то ніс набік пересуне, то губи відірве і знову приклеїть. А Борис ні очі заплющити,

ні крикнути не може, тільки лапи вовчі намагається від горла свого відірвати... Нарешті звільнився, закричав.

Прокинувся Ванька, теж закричав з переляку, прибігли слуги з факелами, запалили свічки. Борис наказав палац обшукати, всі покої; сам зі свічкою горницю обійшов, кути обдивився, під столи позаглядав. Нічого не знайшли. Але був той вовк чи примарився — горло цареве подряпане було до крові... Ну, не в тім біда, що подряпане, — заживе, навіть сліду не лишиться, — а в тім, що новий кошмар до старих додається...

І послав Борис за чорнокнижниками, чаклунами і відьмами. Їм часто доводилось за царевим наказом прокидатись посеред ночі, а жили аж у німецькій слободі, бо селити *погань* у палаці, і взагалі у кремлі, Годунов остерігався. Приходили невиспані, через те злі і з товкмаченнями недобрими. Як раніше зірки були до царя Бориса прихильними, так тепер лише нещастя пророкували...

Прийшли. Говорили загадками і, звісно, нічого доброго не сказали. Треба, мовляв, остерігатись вовків із заходу, вітрів з півночі й місяця в повні, а ще зілля чаклунського. Сказали, що наврочено цареві, і тими вроками прихильність зірок навпаки перевернена. Сильні вроки, і зняти їх може лише той, хто навів. А якщо знімати відмовиться — треба самого його вбити: тоді вроки знесиляться.

А щоб надалі вберегти царя від нечисті, забили в поріг горниці цвяхи, в молоці молоді кобилиці на сході сонця загартовані, на підвіконня шаблі поклали, над палацовим ґанком біля парадної ікони прикріпили опудало сови, над царським ложем — опудало крука, а йому самому повісили на шию ладанку з мізинцем дитини, що померла нехрещеною в останній день останньої чверті останнього в році місячного циклу.

І все ж таки Бориса мучив здогад, про який він астрологам не сказав: Дмитрій-царевич після смерті міг стати упирем. Тоді він не заспокоїться, доки з собою царя не забере. Борис уже і сам не знав, наказав убити царевича чи ні. Іноді здавалось, що ні, а іноді — що так... Ніби словами не наказував — але раптом боярам почулося? Раптом в очах прочитали те, про що і мріяти боявся?.. А тут іще чутки повзуть, що царевич врятувався і страшну помсту за невдалий замах

готує... Раптом бояри обдурили: сказали, що царевича вбито (чи сам на ніж упав), а самі його заховали десь і чекають слушної нагоди, щоби світові пред'явити *справжнього спадкоємця*?!

Хмурний Борис. Лице сіре, очі запали, губів і зовсім не видно. Зістарився, згорбився, схуднув — корона ледь не на ніс сповзла. Як до нього підступитися — навіть наближені не знають. Справа зайдеш — погано, зліва — ще гірше. Тихо в царських палатах: бояри один одного знаками або пошепки попереджають — в такі дні краще без нагальної потреби на очі Годунову не потрапляти. А як не потрапиш, коли сам кличе? Підглядають у шпарину і зайти не наважуються. Зітхають нарешті, хрестяться — і як у воду...

Патріарх Іов теж не з легким серцем до царя йшов, але сан зобов'язує, зігнутись не дає: пройшов твердою ходою — так і пурхнули бояри — сам рвучко двері відчинив:

— Государю-батюшко, кликали?

Семен Годунов¹⁶ підійшов під благословення, а Борис і не підвівся навіть: боявся, що ноги дрижатимуть. Сидячи хрест поцілував. Потім слабо махнув рукою: сідай і ти, мовляв.

Іов присів з гідністю, неспішно обдивився довкола, зупинився суворим поглядом на шаблях і вперся очима в крука.

— Бачу, царю, чаклуни душею твоєю заволоділи? Богу не віриш, тільки погані різній?

— А чи молишся ти за душу мою, патріарше?

— І за тебе молюсь, і за всю сім'ю царську. Але молитви, навіть патріаршої, мало, якщо ти сам за себе Бога просити не хочеш.

— Не чує мене Бог...

— Бо чаклунством від нього відгородився!

Борис махнув рукою.

— Молись за мене, ваша святосте, старанно молись.

Патріарх кивнув і мовчки чекав: не через це ж покликав його государ?

Борис теж мовчав, побілілими пальцями стискаючи посох.

— Знайшли? — нарешті спитав.

— Архімандрит Пафнутій каже, схиму він прийняти хотів, щоб у відлюдництві душу свою від спокуси спасти. Не по-божому, мовляв,

монахи живуть.

— А чому таємно втік, нікому не сказав?

— Так то один Бог знає... Може, видіння йому було.

— Видіння... А чи знаєш ти, що він у Черкаського був, коли змову Романових розкрили, і шаблею стрільцям царським опирався? Знаєш, що Григорій твій у світі Юшкою Отреп'євим був?

— Не знав цього, — скрушно похитав головою владика. — Але то до постригу було. Йому Бог всі гріхи відпустив і собі служити покликав.

— А чи знаєш ти, що до Черкаського він у Романових служив?

— Не знав, — патріарх перехрестився: — От тобі хрест святий: не знав!

— Отож... Злякався і втік, бо впізнали його. Бартенєв-Другий впізнав, скарбник Романових. Не така у Юшки вдача, каже, щоб монахом бути, тим паче — схимником. Хитрий Юшка, за дверима монастирськими під рясою чернецькою сховався, а сам тільки і думає, як Романових на трон посадити. Бартенєв каже, Романови з поганями знали. І чорнокнижники їм зірки рахували,¹⁷ і бабу-ворожку якусь викликали аж з-під Владимира. Так-от: та баба сказала, що серед них є двоє майбутніх царів. Пояснити, каже, не можу, хто — не бачу, але точно скажу, що двоє — і баста... Хто такі? Федька хотів на трон, так я його в монахи постриг — у царі розстриг не висвячують.

— Дурна баба. Поганка, всіх збаламутила! Навіть тебе на троні дістала! Прожени ти від себе всю погань, чаклунів своїх і чорнокнижників! Не буде добра з ними ні тобі, ні державі нашій! Христом-Господом тебе благаю: Богу молися! А про Григорія от що знаю: світла в нього голова. Він так мені житія святих писав, як до нього ніхто. І як швидко навчився! Тут талант Господній! А почерк який: буквиця з буквицею рівно стоять і ніби за руки тримаються цілим словом, Бога прославляють!

— Талант! — гірко сказав Годунов. — Ясно, що не дурень... А краще би дурнем був. І для нас, і для нього краще... Ти, ваша святосте, по монастирях розішли прикмети цього Юшки-Гришки — може, об'явиться десь... Ну, благослови мене.

Цар підвівся, спираючись на підставлене Семенове плече і зійшов з трону сходишками.

Патріарх тричі осінив його хрестом.

Після обіду на другий день третього тижня після Великодня¹⁸ ігумен Спасо-Преображенського собору Варсанорій сидів у своїй келії біля віконця і вкотре перечитував лист від патріарха. Навіть не перечитував, бо вже вивчив напам'ять, а просто водив очима вздовж рядків. Треба було діяти, і негайно, а він все не міг зібратися з думками. Погляд мимоволі зісковзнув з листа і крізь шибку впав на монастирське подвір'я. А там... звісно, саме там саме зараз проходив його новий келійник Григорій. Ішов поруч з отцем Севастіаном і слухав, смиренно схиливши голову, найосвіченішого ченця монастиря, майже праведника. Про що розповідав отець Севастіан, не чути було...

Стиснуло серце, в якому непомітно для господаря, але, здається, вже на стале оселився цей монах-прочанин. Прикмети збігались — аж до бородавки на носі... Гультай? Пияк? Чорнокнижник?..

За братчиків, які з Григорієм прийшли, Варсанорій би не поручився. Варлам за довге життя мімікрії навчився: дивишся на нього й не бачиш; говорить-говорить, а слова з пам'яті вислизують: хочеш потім згадати, про що мовлено, і не можеш. Леонід — той замкнений, потайний, а очі уважні, чіпкі, *не чернечі*. Не монах він: у рясі плутається, особливо на сходах, не знає, коли хреститися треба — на решту оглядається. Мисаїл — як дитятко нерозумне: куди поведуть — туди й піде... Дивна компанія. І служби пропускають, і напідпитку їх бачив у піст. Допитав тоді монахів, які чергували при брамі. Ті зізналися: випускали і впускали, та ще й гроші за те брали¹⁹. Варсанорій наклав на своїх ченців єпитимію, а прийшлих викликав до себе — всіх чотирьох. І хоч звертався настоятель до Варлама як до старшого, але відповідав Григорій, наймолодший. Стояв блідий, нервово стиснувши руки, проте дивився в очі, і від погляду того синього у Варсанорія серце переверталось. Розповів Григорій, що зупинялись вони дорогою в Саватієвому монастирі. Монахи там бідно живуть, праведно. Селянам припаси роздали, самі тепер голодують. Захотілось, мовляв, допомогти братчикам добудувати церкву Пречистої Богородиці. Гріх має, що у настоятеля дозволу не спитав: боявся, що не дозволить, бо на чужий монастир збирали... Простив

Варсанорій, звісно, — простив, тільки гроші наказав поки що скарбнику здати: як ітимуть, мовляв, він ще й від себе додасть.

І ще згадав чесний отець, як після трапези, кінця якої ледве дочекався, бо Григорія знову не було, тільки-но зібрали рештки хліба на блюда, благословив нести їх за браму жебракам і пішов по келіях. Звісно, нічого дивного в обході не було: час від часу настоятель перевіряв, чи порядок в келіях, чи не тримають ченці *недозволеного*. Але сам Варсанорій усвідомлював, що *шукає, бо турбується*, і знав, що не мусить турбуватись. Йому було соромно, і від того ще суворіше обдивлявся келії, бібліотеку, комори. Нема. Ніде. Якби спитав, братчики не здивувалися б: ну, цікавиться настоятель, куди Гришка зник: не обідає, не вечеряє, — може, втік не попросившись? Але не питав: боявся поглядом чи голосом виказати... що, власне, виказати? І сам не знав...

Замислений і сумний зайшов до Петропавлівської церкви — і здригнувся: Григорій лежав, нерухомо розпростертий перед іконою Божої Матері. Піднялась із серця гаряча хвиля і вдарила в лице. На думку спало, чи не знепритомнів бува, чи не перестарався, плоть свою виснажуючи? Першим порухом було кинутись, підняти з холодних плит... Але тут Григорій підвівся сам, став на коліна і почав, хрестячись, бити поклони. Потім знову завмер. Варсанорій крадькома обійшов його... Ні, цього він не забуде, поки житиме. Григорій молився... чи не молився? Губи його не рухались, а лице було таким натхненним і погляд таким сяюче-синім, що все, чого б не торкнувся тим поглядом, мусило світитись назустріч. Варсанорій навшпиньках вийшов, обережно причинивши за собою двері. І гидко було йому бачити буденні лиця зустрічних монахів. Після цього і зробив ігумен Григорія своїм келійником.

Коли Григорій спитав дозволу служити на Благовіщення у Спаському соборі, Варсанорій анітрохи не вагався, дозволив одразу, хоч і знав, що братчики заздритимуть. Дозволив — і мав рацію, бо не пам'ятав кращої служби...

Але ж збігаються прикмети...

Ні, не міг завинити Григорій ані церкві, ані Богові!

Чи своєю волею писав листа Іов? Чи царською?

Монастир стояв на околиці Новгород-Сіверського, майже біля самого кордону, і не раз переходив з одних рук до інших. Московська корона теж міняла голови часто, ой часто... Зрештою, в листі йдеться про трьох ченців, а до нього прийшли четверо...

Варсанорій рішуче згорнув листа, заховав і наказав покликати отця диякона Григорія.

— Ідемо вдосвіта, — повідомив Юрій, увірвавшись в келію разом з холодним повітрям. — Підйом!

Братчики вже спали. Юрій поклав хліб, запалив свічку і почав їх термосити. Першим скочив Мирон.

— Що?

— Ідемо вдосвіта, — повторив Юрій. — І так уже до бездоріжжя досиділись.

— Краще перечекати, по сухому піти, — буркнув Варлам, позіхаючи.

— Не краще. Сніг мокрий, вилежаний — зійде не скоро.

— Куди поспішати? Печерський монастир не втече... Хіба тобі тут бракує чогось? Ситий. В теплі. Служби правиш.

— Патріарший лист наздогнав. Його святість вимагає затримати нас і до Москви повернути.

— Звідки знаєш? — видихнув Мирон.

— Ігумен попередив... Сторож спатиме, а ворота забудуть зачинити. Монах Пімен проведе.

— А одяг наш? І гроші? Гроші треба забрати! ... — стріпнувся Миська. — Куди ми без грошей?!

— Гроші ігумен віддав, ще і своїх доси'пав. А без кожуха не змерзнеш, тепло вже. Легше йти буде. По хлібині за пазуху — і вперед! Почекаємо трохи — монахи поснуть, і підемо.

— Я і назовсім тут лишився б... — Варлам оперся на лікоть і кречучи зсував ноги з лежанки. — Старий я вже, братчики, немічний для таких пригод.

— Не такий немічний, яким прикидаєшся, — заперечив Юрій. — Чим у Москві думав, коли на прощу збирався? Пам'ятаєш розмову під кремлівським муром чи нагадати?

— Ой, Гришко, дав би ти мені спокій уже...

— В Литву²⁰ прийдемо — хоч у першому-ліпшому монастирі лишайся... — Юрій притишив голос: — І запам'ятайте: віднині я — Григорій, він — Леонід. Завжди. Вдень і вночі. Є поруч сторонні чи нема. Ясно? Ну, піду перевірю, чи все спокійно, а ви тут чекайте.

Тільки-но Юрій вийшов, як Варлам скочив і схопив свитку:

— Я десь тут заховуюсь, а ви йдіть собі.

І вмить між ним і дверима виріс Мирон-Леонід. Стояли і мовчки дивились один одному в очі. Нарешті Варлам махнув рукою і повернувся, сів на лежанку.

Сиділи, дивились у вогонь і бачили кожен своє. Мирон — ту страшну факельну ніч, коли забрали Романових разом з його рукою; Миська — ніч на Івана Купала; Варлам — просто цю ніч і цю свічу... Нарешті двері — майже безгучно — відчинились, і в одвірку, ніби в рамі ікона, постав Григорій:

— Ходімо!

Варсанорій не спав. Дослухався до кроків, молився і перечитував записку, яку Григорій залишив у келії: «Я — царевич Дмитрій, син царя Івана, а коли буду на Москві на престолі батька свого, я тебе обдарую за те, що мене прихистив у своїй обителі».

¹ 23 лютого 1602 р.

² Теперішня Спаська

³ Площа Пожар, тепер Красна. Незабудований простір перед Кремлем запобігав розповсюдженню пожеж, звідти і назва.

⁴ Доба поділялась на день і ніч: світлу і темну частину. Відповідно перша денна година взимку не відповідала такій влітку.

⁵ Годунову.

⁶ Взимку колеса міняли на полози, а хто не мав коліс — і влітку на полозах їздив. У селян за колеса часто правили кругляки зі стовбурів.

⁷ Постоялих дворів ще не було. Подорожніх на нічліг приймали монастирі та розміщали в окремих гостьових келіях.

⁸ Досягнувши повноліття (15 років), Юрій пішов на службу в охорону до боярина Михайла Микитовича Романова. Існувала дуже складна система місництва, за якою вищої посади при дворі Романових він мати не міг. За домовленістю сторін перейшов на посаду воєводи до їхніх родичів і сусідів князів Черкаських.

⁹ Вулиця, на якій стояли палаци Романових і Черкаських.

¹⁰ Черкаському.

¹¹ Родич по лінії матері. Батько Юрія, стрілецький сотник, загинув, коли той був ще *недорослем* (дитина до 15 років). Мати навчила сина читати й писати, а коли йому виповнилось 12, відправила до Семена в Москву продовжувати навчання.

¹² Костромська губернія.

¹³ Давид Нелідов, прапрадід Юрія, з якоїсь нагоди отримав від Івана III кличку Отреп'єв, звідти і пішло прізвище.

¹⁴ За деякими джерелами з Москви вийшло троє ченців, а перетнуло кордон четверо. Дехто вважав саме цього загадкового ченця Леоніда царевичем Димитрієм.

¹⁵ Світлиця мала вікна у двох стінах, горниця — тільки у фасадній стіні. Вікна у світлиці були на різній висоті й не навпроти одне одного — щоби протяги не гуляли.

¹⁶ Троюрідний брат Бориса, керував поліцією розшуку, тобто працював Малютою Скуратовим.

¹⁷ Йдеться про астрологів.

¹⁸ 13 квітня 1602 року.

¹⁹ Зберігати свої гроші і речі в келії монастирським статутом суворо заборонялось. Прийшли ченці мусили здати їх скарбнику чи комірнику на збереження.

²⁰ Литвою тоді в Московії називали всю Річ Посполиту.

ЗЕМЛЯ ВІЛЬНА

1

На заході сонця третього дня, благополучно обминувши всі пости й засіки, подолавши рови, вони нарешті виринули з лісу. Втомлені й голодні, в брудних і подертих рясах, зі скуйовдженим волоссям і зваляними бородами, братчики радше нагадували лісову погань, ніж чемних монахів-прочан. Чоловік, перед яким обірванці так несподівано постали, перелякався до гикавки: тікав, припадаючи на ліву ногу, і гикав на ходу.

— Добродію! — гукнув йому Григорій. — Не бійся! Ми не розбійники, не злодії! Мирні монахи, йдемо на прощу до Києва. В лісі заблукали. Якщо буде на те твоя ласка, підкажи нам, де ми є і куди нам далі йти?

Чоловіка звали Якубом, він служив у пана Миколая Воловича бортником і саме перевіряв борті, коли їх зустрів.

— ...а земля ця суть литовська і належить до володінь короля польського Зигмунда, — закінчив Якуб.

І тут дорослі дядьки в чернечому одязі з криками кинулись обіймати здивованого бортника, а потім, як діти малі, почали витанцьовувати від радості. Дивився на них Якуб, дивився, та й сам, накульгуючи, в танок пустився.

Якуб повів їх полем, потім уздовж рівчака, який відокремлював від дороги високий паркан. З віконечка над ворітьми виглянув сторож:

— Хто такі, Якубе? Кого привів?

— Монахи православні. Звідти, — махнув рукою в напрямку лісу. — Відчиняй!

У дворі огрядний чоловік в полотняних штанах і сорочці на випуск ганяв жердиною голубів. Повернув до гостей кудлату голову, показав червоне лице з кущавими бровами і квадратною бородою, кивнув здалеку і знову відвернувся. Кинув жердину, свиснув голубам, почекав, поки всі зберуться, зачинив голуб'ятню і зайшов у будинок.

Якуб завів їх у просторі сіни, дорогою пояснивши, що отой чоловік із жердиною і є пан господар Миколай Волович. З сіней повернули направо. Якуб передав мандрівників челяді й пішов, пояснивши, що тут їх почистять, поминуть, і аж тоді вони зустрінуться з господарем у панській половині.

Братчики розгубились. Тільки Григорій уважно роздивлявся незнайомий інтер'єр. Запамятовував деталі. Помітив, що двір вимощений не дошками, а сторчма вбитими в землю колодами. Зауважив, що вхідні двері, хоч і не оковані залізом, але товсті, подвійні, й густо всажені цвяхами з широкими головками...

Обідали при свічах. Пан Миколай перевдягнувся. Був тепер у коротких синіх у жовту смужку штанцях, з яких білими ковбасами, взутими в червоні черевики, стирчали ноги. Пузо, щоб не вивалилось, було застебнуте на величезну кількість дрібних гудзиків. Все це було гаптоване золотом і розшите коштовним камінням. Юрій бачив іноземних гостей при дворі Годунова і здивувався лише тоді, коли до столу вийшла господиня, пані Анна. Лице її не було ні вибіленим, ані нарум'яненним, брови не були ні напудреними, ні наугленими. А вбрана була в розшиту коштовностями червону оксамитову сукню дивного крою: з вузьким ліфом, широкими рукавами, гофрованим коміром і широкою довгою спідницею. Коли зайшла, господар підвівся, з уклоном поцілував їй ручку і відсунув крісло. Пані Анна кивнула гостям, сіла до столу і почала невимушено розпитувати мандрівників. Монахи буквально роззявили роти: в Москві, звісно, жінок показували поважним гостям — вони виносили на золотих і срібних тарелях страву, мовчки вклонялися, припрошуючи, потім перевдягались, виходили з наступною стравою — доки вбрання і страви не закінчаться, а гості не повпиваються до нестями. Ніхто навіть гадки не мав, що вони можуть раптом сісти з чоловіками до столу і не посоромляться їсти при всіх та ще й розмовляти...

Миколай Волович любив послухати оповідки про чужі землі, з православними людьми про життя та про Бога поговорити, відвести душу. Мандрівників почистили, помили, відгодували. Григорій у домашній капличці в неділю справив службу.

Гостювали більше тижня, а по тому відправив їх пан Миколай кіньми до свого брата Яна. Сам не поїхав: брати в черговий раз не поділили

Бога і не розмовляли: один був зятим православним, а другий — не менш зятим лютеранином.

Гостинності Яна Воловича православ'я мандрівників не завадило. Високий, жилавий, чисто виголений, він нагадував брата хіба що видатним носом. Вдягнений був у чорне, лише гудзики коштовно блищали. На голові носив якийсь дивний пристрій: рогатий обруч, різками донизу, а до тих різок причеплені були скельця. Скельця з'єднувалися дужкою, містилися акурат перед очима, і власне через ті скельця пан Ян і дивився на світ. Григорій зрозумів, що це за пристрій: у Москві дехто з багатих бояр уже мав лорнети, але вони кріпились на ручці, яку треба було тримати в руці. Ці окуляри були набагато зручнішими.

Час непомітно минав у теологічних бесідах. Власне, розмовляли Григорій з хазяїном, решту це не цікавило. Варлам здебільшого дрімав у садку, а Леонід із Миською лазили по околицях. Так минув місяць. Нарешті Григорій, збагачений знаннями про місцеві звичаї, державний устрій Речі Посполитої, а також про католицизм, лютеранство і решту релігійних течій, вирішив, що час іти. Але так сподобався Янові, що той не хотів його відпускати. Навіть сказано було: нехай твої супутники далі без тебе йдуть. Григорій низько вклонився.

— У цій господі, — сказав, — годують не лише шлунок, але й розум. Ми — бідні прочани — навіть не сподівалися такого прийому. Сам Господь Бог нас привів сюди, але сам же тепер до себе кличе. Лежить нам путь далека до Києва, до Печерської лаври. Лишайтеся з миром і благословенням Божим в ім'я Отця, Сина і Духа Святого!

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

КУПИТИ